

Iwona Mandrzejewska-Smól

Prasa, radio, telewizja na rzecz samokształcenia seniorów

Wstęp

Współczesna rzeczywistość jest w bardzo dużym stopniu kształtowana przez środki masowego przekazu, gdyż większość informacji z nich pochodzących znajduje się w obiegu określonej społeczności. Środki masowego przekazu stanowią jeden z najistotniejszych elementów organizujących dzisiejszy świat, który nasycony jest efektami ich działalności. Właściwie można uznać, że nie istnieje współcześnie żaden liczący się obszar ludzkiej działalności, który nie jest w jakimś sensie od mediów uzależniony czy choćby w jakimś stopniu z nimi związany. Praktycznie funkcjonowanie we współczesnym społeczeństwie uzależnione jest od tego podstawowego kanału globalnej komunikacji¹.

Rola i znaczenie mediów w życiu współczesnego człowieka

Media zajmują ważne miejsce w życiu każdego człowieka, gdyż stanowią komunikację z otaczającym go światem. Najogólniej rzecz ujmując, media to instytucje, których głównym zadaniem jest przekazywanie społeczeństwu określonego komunikatu. Jednakże w dzisiejszym, niezwykle dynamicznie zmieniającym się świecie ilość spełnianych przez środki masowego przekazu funkcji rośnie w bardzo szybkim tempie i już od dawna nie ogranicza się jedynie do dostarczania wiadomości. Obecnie najprężniej rozwija się zdecydowanie Internet, który stopniowo przejmuje funkcje pozostałych mediów. Powstają interaktywne stacje telewizyjne i radiowe, można oglądać za pomocą Internetu filmy oraz słuchać muzyki, możliwy jest również dostęp do nieograniczonej liczby informacji i tekstów. W dodatku, praktycznie wszystkie stacje telewizyjne mają swoje strony internetowe, na których często udostępniają widzom emitowane przez siebie programy.

¹ B. Golińska, M. Golińska-Konecko, *Telewizja (nie) znana, czyli dwa oblicza mediów*, [w:] J. Bielecki, A. Jacewicz (red.), *Edukacja z perspektywy przemian kulturowo-społecznych – wczoraj – dziś – jutro*, Wydawnictwo NWSP, Białystok 2010, s. 239.

Korzystanie z tych stron nie jest może bardzo popularne, ale istotne jest samo istnienie takiej możliwości².

Środki masowego przekazu to element kultury masowej, zwanej też kulturą popularną. Zdaniem Z. Melosika kultura popularna w coraz większym stopniu dominuje w życiu codziennym współczesnych społeczeństw (zwłaszcza Zachodu), a w szczególności młodego pokolenia, przez co w praktyce pojawiło się swoiste zjawisko, zwane „przesunięciem socjalizacyjnym”, polegające na tym, że tradycyjne instytucje socjalizacji, takie jak rodzina, szkoła czy Kościół, tracą na znaczeniu, a ich rolę przejmują grupy rówieśnicze, mass media oraz szeroko rozumiana kultura popularna³.

W chwili obecnej kultura masowa jest jednym z ważniejszych nośników wartości globalnych, a jej tak silna moc tkwi w atrakcyjności formy i łatwości dostępu. W opinii M. Czerepaniak-Walczak, uczestniczenie w kulturze masowej prowadzi do zniewolenia ludzi, które stanowi szczególną postać uzależnienia, polegającą głównie na odczuwaniu satysfakcji z przejawianych zachowań – następuje sytuacja, gdzie kultura modeluje jednostkę ludzką, a nie ona kulturę. Negatywnym skutkiem uczestnictwa w kulturze masowej, jej zdaniem, jest ograniczenie samodzielności i krytyczności ludzi, bowiem upodobnienie się do innych znosi poniekąd konieczność racjonalnego argumentowania własnej sytuacji i własnych decyzji, co stanowi wręcz usprawiedliwienie dla postawy konformizmu⁴.

We współczesnych systemach społecznych, charakteryzujących się dużą międzypokoleniową i wewnątrzpokoleniową ruchliwością społeczną i przestrzenną, jak również zjawiskami kultury masowej w coraz większym stopniu utrwalona zostaje tendencja do wzorowania się młodych ludzi na lepiej przystosowanych do zmieniających się środowisk rówieśników czy idolów kultury masowej. Wiąże się to z upadkiem roli wychowawczej dziadków. Dorastające dzieci i młodzież, którym własna rodzina nie dostarcza już osobowych wzorców pielęgnowania tradycji, zauważa wiele alternatywnych wzorów stylu życia i poddawana jest oddziaływaniu innych rówieśników, a także różnych instytucji, w tym środków masowego przekazu. Na bazie idei szeroko rozpowszechnianych przez współczesne wzorce osobowe wykreowane przez media, powstają niesformalizowane systemy kontroli i wywierania presji w grupach rówieśniczych, wytwarzające pole oddziaływania autorytetów konkurujących nierzadko z autorytetem nauczycieli, rodziców czy dziadków⁵.

² D. Szczepańska, *Rola mediów we współczesnym świecie*, <http://obserwator.come.uw.edu.pl/rola%20mediow%20swiat3.html> [16.05.2011].

³ Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość, edukacja. Migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1998, s. 19-22.

⁴ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 88-89.

⁵ Por. M. Niezabitowski, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2007, s. 58, 59.

Pomijając negatywne aspekty wpływu kultury masowej na jednostkę, media to, praktycznie rzecz biorąc, potężna globalna idea powszechnej komunikacji ludzi między sobą z pominięciem tradycyjnych granic. To sposób komunikacji, bez której współczesne społeczeństwo nie potrafi się już obejść⁶.

Środki masowego przekazu stanowią tak ogromną siłę oddziaływania w rezultacie równoczesnego zadziałania trzech czynników:

- uzyskały one dostęp do nowej generacji wysoko zaawansowanych technologii i technicznych środków przekazu, o praktycznie nieograniczonym zasięgu, a które gwarantują przekaz medialny z minimalnym opóźnieniem w stosunku do momentu zaistnienia rzeczywistych faktów czy też wydarzeń;
- środki komunikacji stały się powszechnie dostępne, a technologia medialnego oddziaływania na społeczeństwo została doprowadzona wręcz do perfekcji;
- nastąpiło ciągłe i narastające zainteresowaniem społeczeństwa zarówno w zakresie korzystania ze środków masowej komunikacji, jak również odbioru różnorodnych przekazów medialnych, co można niekiedy nawet uznać za swego rodzaju patologiczne uzależnienie⁷.

Generalnie rzecz ujmując, środki masowego przekazu odgrywają rolę nie tylko opiniotwórczą, ale również wzorcotwórczą, co wiąże się z ogromną odpowiedzialnością przekazywania informacji zgodnie z przyjętymi normami. Jednakże częstym zjawiskiem o negatywnym charakterze jest nieprawdziwość przekazu informacyjnego⁸.

Monitorowaniem najbardziej opiniotwórczych mediów w Polsce zajmuje się Instytut Monitorowania Mediów. Badanie to dostarcza informacji na temat liczby cytatów z mediów ukazujących się w innych mediach, z wyłączeniem agencji informacyjnych. Ma to bezpośredni wpływ na zwiększenie wiarygodności i opiniotwórczości danego medium, a tym samym na wzrost jego czytelnictwa, oglądalności lub słuchalności. I tak, w rankingu najczęściej cytowanych mediów w kwietniu 2011 roku pierwsze miejsce zajęła „Rzeczpospolita”. Na drugiej pozycji znalazła się „Gazeta Wyborcza”, a na trzeciej – TVN24. Na czwartym miejscu uplasował się „Dziennik Gazeta Prawna”, a na piątym – RMF FM. Wśród najczęściej cytowanych przekazów prasowych na pierwszej pozycji znalazły się publikacje z „Rzeczpospolitej”. Spośród stacji telewizyjnych najczęściej powoływano się na informacje podawane w TVN24. Na drugim miejscu uplasowała się również stacja koncernu ITI – TVN. W czołówce cytowanych stacji telewizyjnych znalazł się też Polsat News. Z kolei spośród rozgłośni radiowych najczęściej powoływano się na informacje podawane na antenie stacji RMF FM. Na drugiej pozycji znalazły się cytowania Radia ZET, na trzeciej TOK FM⁹.

⁶ B. Golińska, M. Golińska-Konecko, *Telewizja (nie) znana...*, dz. cyt., s. 240.

⁷ H. Kolka, *Czym są współczesne media*, <http://globleconomy.pl/content/view/360/38/> [12.05.2011].

⁸ B. Golińska, M. Golińska-Konecko, *Telewizja (nie) znana...*, dz. cyt., s. 245.

⁹ http://www.institut.com.pl/IMM/o_firmie/raport_najbardziej_opiniotworcze_media_04_2011.pdf [15.05.2011].

Media odgrywają w obecnym czasie nie tylko rolę nośników w przekazywaniu oraz komentowaniu informacji i wydarzeń, jakie mają miejsce na świecie, ale także coraz częściej stają się nową dziedziną kształcenia w szkole. Edukacja opiera się dziś nie tylko na wytyczonym programie nauczania, ale przede wszystkim na wzbogacaniu wiedzy z różnych obszarów kraju czy nawet świata. Ważne jest, aby były to informacje sprawdzone i pewne. Taka potrzeba edukacji staje się coraz szersza i znacznie wpływa ona na rozwój uczniów, a także poszerzanie ich wiedzy. Obecnie media są powszechnie dostępne, dlatego korzystanie z nich w każdej szkole staje się stosunkowo łatwe i przyjemne¹⁰.

Główne determinanty oddziaływania środków masowego przekazu na podejmowanie aktywności przez osoby starsze

W tym kontekście warto zadać pytanie, jaką funkcję pełnią środki masowego przekazu w życiu osób starszych? Które z nich są przez nich najbardziej preferowane? Istotne jest także to, czy mają one związek z podejmowaną przez nich aktywnością, niezbędną dla ich funkcjonowania, w tym aktywnością edukacyjną i samokształceniem tych osób?

Biorąc pod uwagę ostatnie badania, dotyczące zainteresowań i podejmowania aktywności osób w podeszłym wieku, można wysunąć tezę, że media odgrywają istotną rolę w życiu seniorów. Badania te wykazały, że najbardziej popularna, jak dotychczas, jest aktywność receptywna polegająca na oglądaniu telewizji, słuchaniu radia, czytaniu gazet, najczęściej w warunkach domowych oraz aktywność integracyjna wyrażająca się przede wszystkim w spotkaniach z przyjaciółmi¹¹.

Powyższe stwierdzenia zostały określone na podstawie badań CBOS-u, które wykazały, co następuje:

- około 79% osób starszych codziennie ogląda programy telewizyjne,
- 78,6% codziennie słucha radia,
- w kulturze masowej bierze udział (w zależności od rodzaju czynności) od 67% do 96% seniorów,
- zajęciom domowym i życiu rodzinnemu oddaje się od 31% do 63% ludzi w podeszłym wieku,
- ponad 80% seniorów bierze udział w praktykach religijnych,
- tylko co piąty senior korzysta z czynnego wypoczynku,
- 29% osób starszych chodzi na spacer co najmniej raz w tygodniu,
- 22% seniorów pracuje na działce,

¹⁰ <http://www.mass-media.net.pl/media-w-edukacji> [15.05.2011].

¹¹ M. Halicka, J. Halicki, *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 204-210.

- 12,1% seniorów zajmuje się hobby,
- zaledwie 5% osób starszych zajmuje się działalnością społeczną i obywatelską¹².

Tak silne zainteresowanie osób starszych środkami masowego przekazu, a zwłaszcza programami telewizyjnymi, audycjami radiowymi i artykułami prasowymi implikuje pytanie, czy charakter tych mediów nie powinien być bardziej skierowany na osoby starsze? Na ile rację bytu miałyby bardziej specjalistyczne periodyki, programy telewizyjne czy audycje w radiu, silniej powiązane z problemami tej grupy wiekowej?

Literatura przedmiotu, jak i ostatnio przeprowadzone badania wskazują, że problem przystosowania do starości jest niezwykle ważnym aspektem w życiu każdego człowieka. Umiejętność niezależnego funkcjonowania we współczesnej, stale i dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości wymaga coraz częściej od osób starszych podejmowania aktywności, która stała się wręcz niezbędnym warunkiem przystosowania do codziennej egzystencji.

Aktywność jest również warunkiem odgrywania ról społecznych, funkcjonowania w grupie, a także w społeczeństwie. Brak aktywności z kolei powodować może utratę akceptacji ze strony otoczenia, a co za tym idzie – wyizolowanie i osamotnienie¹³.

Dla wielu teoretyków i praktyków teoria aktywności jest punktem wyjścia do poszukiwania sposobów aktywizacji seniorów, bowiem dla zachowania dobrego samopoczucia i zdrowia nie wystarcza zaspokojenie podstawowych potrzeb, jakimi są: pożywienie, sen i bezpieczeństwo. W związku z tym niezwykle istotne jest niewycyfywanie się z aktywnego życia, a po przejściu na emeryturę kontynuowanie lub rozwijanie nowych form aktywności¹⁴.

Sz szczególnie znacząca dla osób w podeszłym wieku jest aktywność edukacyjna, gdzie zasadniczy cel ich edukacji stanowi niezależność oraz samodzielność i kompetentność w rozwiązywaniu własnych problemów.

Edukacja pozwala ludziom w osiągnięciu niezależności, w związku z tym ma za zadanie pomóc w utrzymaniu lub odzyskaniu samodzielności (kształcenie w starości), a także przeciwstawić się stereotypom i ignorancji w zakresie problemów ludzi starszych (przygotowanie, wychowanie do starości). Edukacja ludzi starszych powinna obejmować wszystkie formy wiedzy, umiejętności i postawy mogące przyczynić się do pomyślności i poprawy jakości życia tej grupy wiekowej. Powinna również ukazywać konieczność spoglądania na dotychczasowe życie w kontekście własnych przeżyć i doświadczeń, umożliwiać ich przekazywanie oraz ułatwiać radzenie sobie z codziennością, a także osiągnięcie satysfakcji życiowej¹⁵.

¹² B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.

¹³ Tamże, s. 161-162.

¹⁴ Tamże, s. 163-164.

¹⁵ Tamże, s. 168-169.

Satysfakcja z własnego życia to jedna z podstawowych wartości w życiu każdego człowieka. Niezależnie od stanu sprawności psychofizycznej jednostki, jej poczucie jakości własnego życia złożone jest z tych samych czynników i relacji, które ważne są dla wszystkich ludzi. Wysokie poczucie jakości życia doświadczane jest zawsze wtedy, gdy osoba ma te same co inni możliwości realizacji celów życiowych w najistotniejszych sferach życia. Pomimo iż poczucie to ma wymiary subiektywne i obiektywne, jest właściwie percepcją indywidualną, odzwierciedlającą sposób doświadczania jakości życia przez osobę i opiera się na indywidualnych potrzebach, wyborach i kontroli. Stanowi „konstrukt wielowymiarowy” podlegający wpływom czynników podmiotowych i środowiskowych, do których należą relacje z innymi, życie rodzinne, przyjaźń, praca, sąsiedzi, dom, miejsce zamieszkania, wykształcenie, zdrowie, standard życia czy narodowość¹⁶.

Bez względu na przyjętą teorię dotyczącą uwarunkowań przystosowania do życia w okresie starości, istnieje ogólna tendencja do uznania faktu, że jakość życia w starszym wieku nie zależy tyle od kondycji biologicznej organizmu, co od układu cech osobowościowych i kontekstu społecznego, w jakim dana jednostka się znajduje. Zwiększenie poczucie jakości życia osób starszych wiąże się z zaspokojeniem potrzeb związanych z takimi obszarami aktywności życiowej, jak: zajmowanie się działalnością społecznie użyteczną, doświadczanie poczucia, że jest się uznawanym za część społeczeństwa, a także posiadanie satysfakcjonujących możliwości spędzania czasu wolnego. Istotne jest również posiadanie przyjaciół, pełnienie określonych ról społecznych, bycie aktywnym zgodnie ze swoimi możliwościami, posiadanie opieki zdrowotnej, kontaktów rodzinnych, wystarczających warunków ekonomicznych, zaspokajanie własnych zainteresowań i potrzeb emocjonalnych¹⁷.

Edukacja wiąże się z rozwojem człowieka. Człowiek dorosły może świadomie i odpowiedzialnie kierować swoim rozwojem, a do pełni tego rozwoju dochodzi przez autoformację, czyli samokształcenie i samowychowanie. Pierwszy proces obejmuje sferę intelektualną, natomiast drugi dotyczy sfery wolicjonalno-emocjonalnej, a szczególnie kształtowania postaw jednostki. W procesie samokształcenia rozwój dokonuje się przez zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności operowania nią oraz przez ćwiczenie funkcji intelektualnych. Z kolei w procesie samowychowania chodzi o osiągnięcie coraz większej wolności, dojrzałości uczuć i wyrobienie postaw prospołecznych¹⁸.

¹⁶ Cyt. za: R.L. Schalock, R. Brown, R.A. Cummins, D. Felce, L. Matikka, K.L. Keith, T. Permenter, *Conceptualization, Measurement and Application of Quality of Life for Persons With Intellectual Disabilities: Report of an International Panel of Experts*, „Mental Retardation” 2002, Vol. 40, nr 6, s. 460, [w:] W. Okła, *Psychospołeczne uwarunkowania jakości życia osób starszych w rodzinach własnych i w domach opieki społecznej*, [w:] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, KUL, Lublin 2006, s. 31.

¹⁷ W. Okła, *Psychospołeczne uwarunkowania jakości życia osób starszych...*, dz. cyt., s. 31-32.

¹⁸ M. Świeca, *Kierowanie własnym rozwojem przez ludzi dorosłych*, [w:] T. Aleksander (red.), *Edukacja dorosłych jako czynnik rozwoju społecznego. Materiały I Ogólnopolskiego Zjazdu Andragogicznego – Kraków, 23-24 czerwca 2009*, t. 2, Instytut Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2010, s. 225.

Możliwości rozwojowe człowieka można analizować w tak zwanym układzie formującym, w ramach którego wyróżnia się jego podukłady, do których należą: otoczenie formujące, podmiot oraz interakcje między nimi. Interakcje między tymi układami, czyli zachowania wymuszone i względnie autonomiczne, są tym, co formuje osobowość. Z kolei współtworzenie, współformowanie przez człowieka własnej drogi życiowej i osobowości to autokreacja, rozumiana jako system wiedzy i umiejętności, ułatwiający jednostce kierowanie własnym życiem i rozwojem w sposób całościowy. To umiejętne kierowanie sprzyja realizacji istotnych dla danej osoby wartości w dużym przedziale czasu. Wartości bowiem ukierunkowują działania człowieka i nadają sens jego aktywności. W tym procesie jednostka nabywa wiedzy autokreacyjnej, na którą składają się informacje służące lepszemu zrozumieniu przez nią własnego rozwoju, samopoznaniu, lepszemu ocenie znaczenia wykonywanych czynności, projektowaniu i podejmowaniu działań na rzecz własnego rozwoju i innych oraz wykorzystywaniu na rzecz tego rozwoju codziennych doświadczeń życiowych. Autokreację rozumieć można również jako pewną właściwość człowieka, dzięki której osiąga on poczucie spełnienia swoich marzeń, wykorzystania zdolności oraz zadowolenia i radości z życia¹⁹.

Możliwości udziału w swoim rozwoju mogą być bardzo duże, pod warunkiem że jednostka posiada wolność egzystencjalną, sprzyjające temu środowisko kulturowe oraz rozwinięte odpowiednie dyspozycje psychiczne, a także samowiedzę, ugruntowaną orientację biograficzną oraz rozwiniętą postawę autoedukacyjną. Z rozwojem człowieka wiąże się samoocena i samowiedza, gdzie samoocena to umiejętność oceny wartości samego siebie, postrzegania własnych umiejętności, wiedzy i moralności, a samowiedza to zdolność świadomego poznawania samego siebie poprzez analizę informacji, przeżywanie i internalizowanie doświadczeń. Umiejętność obiektywnej oceny siebie ma dla możliwości rozwojowych jednostki bardzo duże znaczenie, bowiem tylko obiektywna samoocena daje możliwość zrealizowania planowanych zamierzeń. Z kolei zawierająca odpowiednie informacje samowiedza sprzyja:

- lepszemu zrozumieniu przez jednostkę uwarunkowań własnego rozwoju i własnego wpływu na niego,
- udanemu samopoznaniu – czyli lepszemu ocenie wartości osobotwórczej wykonywanych czynności,
- trafnemu projektowaniu i realizacji działań na rzecz własnego i cudzego rozwoju,
- bardziej adekwatnemu wykorzystywaniu na rzecz rozwoju codziennych życiowych doświadczeń²⁰.

¹⁹ Cyt. za Z. Pietrasiński, [w:] M. Świeca, *Kierowanie własnym rozwojem...*, dz. cyt., s. 225-226.

²⁰ Tamże, s. 226.

Uczenie się rozumiane jako aktywność samokształceniowa wyraża się w aktywności intelektualnej, ale także artystycznej, technicznej, społecznej, moralnej, politycznej, filozoficznej, fizycznej czy towarzyskiej, służącej nie tylko zdobyciu wiedzy i umiejętności praktycznych, ale również nabyciu umiejętności wartościowania, wyboru czy kształtowania własnej osobowości. Wykracza ono poza edukację typowo szkolną. Człowiek dorosły może kształcić się na różne sposoby, samodzielnie i w różnych instytucjach²¹.

Zarówno w teorii, jak i w praktyce samokształcenia istnieje różnorodność jego pojęć i terminów. Wartość poznawcza i użyteczność dla analizy metodologicznej problematyki samokształcenia implikuje akcentowanie w tej definicji samodzielności wysiłku samokształceniowego człowieka²². Dlatego też można przyjąć za F. Urbańczykiem, że samokształcenie opiera się na pracy o własnych siłach, na braniu we własne ręce spraw własnego kształcenia, wyznaczaniu sobie celów i metod pracy, a także samodzielnym kontrolowaniem jej²³.

Uzupełnienie tego ujęcia stanowi określenie, że samokształcenie to „w istocie rzeczy proces całościowy, swoista odmiana uczenia się; proces przedłużonego i poszerzonego kształcenia, prowadzący do wzbogacania intelektu i osobowości jednostki zgodnie z jej potrzebami ideowymi, społecznymi, zawodowymi i indywidualnymi”²⁴. Tak rozumiane samokształcenie może być realizowane tylko wówczas, gdy spełnione są następujące warunki:

- czynności samokształcenia wypływają z woli jednostki i są przez nią uświadomione,
- cele, treści, metody i środki samokształcenia są ustalone samodzielnie przez jednostkę,
- jednostka sama siebie kontroluje i lepiej poznaje,
- wpływy z zewnątrz stanowią jedynie poradę, wsparcie lub pomoc i nie są nakazem czy też obowiązującymi dyrektywami²⁵.

Na ogół samokształcenie traktuje się jako zdobywanie wiedzy. Jednakże badania wykazują, że jest to samodzielny, pełny proces, w którym doskonalona jest cała osobowość jednostki i choć w samokształceniu stosowane są różne metody, to decydującą rolę odgrywa umiejętność korzystania z różnych źródeł informacji i wiedzy, do których w szczególności należą:

- idee i wzory moralne funkcjonujące w społeczeństwie,
- materiały drukowane (literatura i inne opracowania),
- środki masowego przekazu,

²¹ Cyt. za: A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1978, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 168.

²² L. Turos, *Andragogika ogólna*, wyd. III rozszerzone, Ypsilon, Warszawa 2004, s. 46.

²³ Por. F. Urbańczyk, *Dydaktyka dorosłych*, Ossolineum, Wrocław 1995, s. 22.

²⁴ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, wyd. IV, WSP-AB, Bydgoszcz 2005, s. 388.

²⁵ Tamże.

- środowisko życia i pracy,
- stanowiska pracy,
- żywe słowo w różnych kontaktach ludzkich,
- kultura i sztuka oraz inne²⁶.

Jak z powyższego wynika, jednym z istotnych źródeł wykorzystywanych przy samokształceniu jednostki są właśnie środki masowego przekazu.

Można się zastanawiać, na ile wśród mediów wystarczą dla osób starszych programy, audycje i artykuły o tematyce ogólnej lub specjalistycznej, koncentrujące się na określonej problematyce? Czy środki masowego przekazu skierowane do osób starszych mają rację bytu?

Zdaniem O. Czerniawskiej prasa o tematyce skierowanej do seniorów może funkcjonować jedynie w społeczeństwie, w którym populacja ludzi starszych jest znaczna. Jednakże, pomimo zmian demograficznych związanych z procesem starzenia się społeczeństw, a co za tym idzie, wzrostem populacji osób starszych również w Polsce, nie ma przesłanek do utworzenia tego typu czasopism czy periodyków w naszym kraju. Powołała się ona na badania ilościowe²⁷, które wykazały, że seniorzy w Polsce czas wolny spędzają w rodzinie, zajmując się głównie wnukami, oglądając telewizję oraz uczestnicząc w nabożeństwach. Rodzina, telewizja i kościół są instytucjami, w których głównie uczestniczą osoby starsze. W obszarze ich zajęć nie ma wizyt w bibliotece, kinie czy teatrze, a także czytelnictwa czasopism²⁸. Biorąc pod uwagę te zainteresowania, jak również charakter miesięczników adresowanych do osób starszych we Francji, autorka dokonała próby ustalenia, jakiego rodzaju prasa mogłaby ukazywać się w Polsce. Wskazała na fakt, że polscy seniorzy chętnie sięgają po tzw. prasę kobiecą i kolorowe magazyny. Z reguły kontynuują oni czytanie tygodników i miesięczników, które czytali wcześniej. W związku z tym, że takie renomowane tygodniki, jak „Tygodnik Powszechny”, „Polityka” czy magazyn „Przekrój” posiadają stałych czytelników niemalże przez całe życie, nie istnieje gwarancja, że nowe pismo mogłoby pozyskać wystarczająco duże grono odbiorców (jak np. we Francji, gdzie tego rodzaju pisma mają już prawie pięćdziesięcioletnią tradycję). Jej zdaniem, dużo większą rację bytu mają pisma wychodzące czy redagowane przy określonych instytucjach, wokół pól aktywności i w miejscach pobytu osób starszych, tak jak to robią uniwersytety trzeciego wieku, rzadziej domy opieki społecznej, a dość korzystne byłoby adresowanie i redagowanie kolumn przez osoby starsze w prasie wyznaniowej²⁹.

²⁶ Tamże, s. 389.

²⁷ Autorka odniosła się do wyników badań zaprezentowanych w pozycji książkowej B. Synaka, *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.

²⁸ O. Czerniawska, *Prasa dla seniorów na przykładzie francuskich miesięczników*, [w:] A. Fabiś (red.), *Instytucjonalne wsparcie seniorów – rozwiązania polskie i zagraniczne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 163.

²⁹ Tamże, s. 167-168.

To interesujące stanowisko można by poszerzyć o aspekt związany z samokształceniem osób w wieku senioralnym, a właściwie z umożliwieniem tym osobom tego typu aktywności właśnie poprzez odpowiednio adresowane i redagowane pisma do osób w tym wieku. Mogłyby one stanowić bodziec, sugestię dla podejmowania przez te osoby działań na rzecz samokształcenia. Wartość i znaczenie tego rodzaju środków masowego przekazu można zaprezentować, cytując wyżej prezentowaną autorkę, że są to „ogniska samorządności i aktywności, wykorzystania talentów i kompetencji osób starszych”³⁰.

Powyższe rozważania, jak również ostatnio przeprowadzone badania wskazują, że najbardziej preferowanym środkiem masowego przekazu wśród osób starszych jest telewizja. Jest to szczególnie środek masowego przekazu, mający największe możliwości wpływu na świadomość społeczną. Telewizja rozpowszechnia pewne wzory zachowań, postaw, opinii, jak również inne dotyczące mody, wyglądu, obyczaju, języka itp. Są to wzorce, które w ocenie moralnej można określić zarówno jako dobre, jak i złe. Telewizja przyczyniła się również do tego, że ludzie zyskali nową jakość poczucia wspólnoty w skali światowej. Za jej pośrednictwem jednostka najczęściej kontaktuje się z innymi i ze społeczeństwem, przez co ma poczucie uczestnictwa w życiu zbiorowym i publicznym³¹.

Poprzez przekazywanie określonych informacji, w zrozumiałej formie oraz różnych możliwości ich wyboru, telewizja we właściwy dla siebie sposób pomaga jednostkom w podejmowaniu decyzji czy wyboru (np. towaru, polityka). Jednakże ta pomoc niejednokrotnie przekształca się w nakłanianie i narzucanie decyzji, przy jednoczesnym złudzeniu, że jest ona samodzielna. Szczególna rola telewizji wiąże się także z możliwością bardzo szybkiego demaskowania fałszu i nieprawdy, ukazywaniu społeczeństwu niegodnych praktyk, ujawnianiu zbrodni czy zniewalania ludzi, przez co stanowi wyjątkowo skuteczny instrument kontroli władzy i obrony demokracji. Tak więc, telewizja posiada najlepsze możliwości i warunki, aby prowadzić dialog społeczny, jednakże z jednej strony może szybko rozładowywać konflikty społeczne, z drugiej – podsycać je i powodować napięcia³².

W przypadku osób starszych, telewizja mogłaby przyczynić się do zmiany postrzegania roli seniorów w społeczeństwie, która w tej chwili jest raczej mało znacząca. Spoglądając na zmiany w kulturze przez pryzmat pozycji i roli osób w wieku emerytalnym, uznaje się, że obraz parametrów społecznych tej kategorii ludności nie jest jednoznaczny. Z jednej strony rola i pozycja tych osób jest znikoma, jednakże w każdej grupie społecznej parametry te ustalają się we właściwych danej grupie interakcjach, w skali społeczeństwa globalnego ludzie

³⁰ Tamże, s. 168

³¹ Cyt. za: M. Iłowiecki, *Media, władza, świadomość społeczna*, Bydgoszcz 1999, s. 98, [w:] B. Golińska, M. Golińska-Konecko, *Telewizja (nie) znana...*, dz. cyt., s. 242.

³² Tamże, s. 242-243.

w wieku emerytalnym mogą odgrywać różne role społeczne i pełnić istotne funkcje. W związku z dynamicznym wzrostem udziału procentowego osób starszych w ogólnej populacji, istnieje możliwość, że przyszłość przyniesie im znaczące role uprzywilejowanych i mile widzianych konsumentów odrębnego segmentu rynkowego, rolę uznanych wyborców politycznych lub działaczy ruchów i partii politycznych, ugrupowań religijnych, członków subkultur lokalnych i krajowych oraz nowych ruchów cywilizacyjnych o charakterze nawrotowym czy konserwatywnym³³. Rola środków masowego przekazu, a zwłaszcza telewizji w tej kwestii zdaje się wręcz nie do przecenienia. Określone programy telewizyjne skierowane do tej grupy społecznej, jak również do innych pokoleń, często z udziałem ich samych, uświadamiające istotną rolę seniorów w społeczeństwie mogłyby znacząco przyczynić się do zmiany postrzegania i funkcjonowania tej szczególnej grupy społecznej.

W aspekcie samokształcenia osób w podeszłym wieku, rola środków masowego przekazu jest dużo prostsza do określenia. Istnieje bowiem niezwykle bogata oferta programów telewizyjnych, audycji radiowych, artykułów prasowych czy specjalistycznych pism poświęconych wybranej problematyce, tak że główny problem stanowić może ich wybór i ocena ich jakości przez tę populację. Generalnie doświadczenie życiowe, wiedza, ukształtowany światopogląd osób starszych ułatwiają im odpowiednią selekcję tych ofert oraz informacji, w przeciwieństwie do młodego pokolenia, które tej umiejętności jeszcze nie posiada. Istotne jest to, aby osoby starsze świadomie i celowo podejmowały tego typu aktywność dla dalszego własnego samorozwoju, zaspokajania ciekawości i zainteresowań czy uzyskiwania podstawowych informacji związanych z funkcjonowaniem w zmieniającej się rzeczywistości, a co za tym idzie – poprawy jakości ich życia.

Związek mediów z aktywnością podejmowaną przez seniorów w świetle wybranych wyników badań

Warto w kontekście zaprezentowanych powyżej rozważań odnieść się do badań, które przeprowadzone zostały w 2006 roku za pomocą kwestionariusza wywiadu na temat: „Moje przejście na emeryturę”. Przeprowadzili je studenci studiów pedagogicznych Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku pod ogólnym kierownictwem prof. dra hab. Zygmunta Wiatrowskiego, a wyniki badań zostały opracowane przez autorkę niniejszego opracowania. Badaniami objęto 1268 osób – emerytów różnych grup zawodowych i wieku życia, jak również osoby w wieku przedemerytalnym, z okresu do dwóch lat przed ich przejściem na emeryturę.

³³ M. Niezabitowski, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej...*, dz. cyt., s. 58.

Tematyka zaprezentowanego opracowania skłania do analizy sposobów spędzania wolnego czasu przez badanych emerytów. W celu ogólnego zobrazowania prezentowanego problemu sporządzono zestawienie analityczne i przedstawiono je za pomocą tabeli 1³⁴.

Tabela 1. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów – zestawienie analityczne

Lp.	Formy spędzania czasu wolnego	Kobiety N=810		Mężczyźni N=458		Ogółem N=1268	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	Wiele czytam	3,25	II	2,76	VI	3,08	III
2	Oglądam różne programy telewizyjne	3,21	III	3,34	I	3,26	II
3	Doprowadzam swój dom (swoje mieszkanie) do przyzwoitego stanu	3,12	IV	2,84	V	3,02	IV
4	Urzeczywistniam swoje zainteresowania hobbyistyczne	2,29	VI	3,30	II	2,65	VI
5	Poświęcam wiele czasu rodzinie	3,44	I	3,19	III	3,35	I
6	Zajmuję się swoim stanem zdrowia	2,98	V	2,94	IV	2,97	V
7	Angażuję się w nurcie życia społecznego, samorządowego i lokalnego	1,58	VII	1,82	VII	1,67	VII
8	Nadal pracuję zawodowo	1,46	VIII	1,58	VIII	1,50	VIII
9	Uprawiam podróże zagraniczne	1,39	IX	1,43	IX	1,40	IX
10	Uczestniczę często w działaniach „klubu seniora” (osób „trzeciego wieku”)	1,32	X	1,20	XII	1,28	XI, XII
11	Poświęcam się działalności twórczej	1,31	XI	1,26	X	1,29	X
12	Inne	1,30	XII	1,25	XI	1,28	XI, XII
Średnie wyboru		2,22	–	2,24	–	2,23	–

³⁴ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani emeryci mieli za zadanie określić sposób spędzania czasu wolnego poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „TAK” razy 4, „RACZEJ TAK” razy 3, „RACZEJ NIE” razy 2 i „NIE” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania:

- do 1,50 p. – odpowiedź negatywna pewna – nie;
- od 1,51 p. do 2,50 p. – odpowiedź negatywna niepewna – raczej nie;
- od 2,51 p. do 3,50 p. – odpowiedź pozytywna niepewna – raczej tak;
- powyżej 3,50 p. – odpowiedź pozytywna pewna – tak.

Wyniki badań wskazują, że sposób spędzania czasu wolnego przez emerytów różni się ze względu na płeć.

Kobiety w pierwszej kolejności poświęcają wiele czasu rodzinie. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną 3,44 p. w skali 1-4 i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Należy dodać, że wśród mężczyzn odpowiedź ta uplasowała się na trzecim miejscu, mieszcząc się również w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, ze średnią ogólną 3,19 p.

Z kolei mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali oglądanie różnych programów telewizyjnych, przy średniej ogólnej 3,34 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Wśród kobiet natomiast ta odpowiedź zajęła trzecie miejsce, uzyskując średnią ogólną 3,21 p. (również mieszcząc się w odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

W drugiej kolejności kobiety wiele czytają – średnia ogólna 3,25 p., a mężczyźni z kolei urzeczywistniają swoje zainteresowania hobbystyczne – średnia ogólna 3,30 p. Te dwie odpowiedzi również mieszczą się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Generalnie rzecz ujmując, emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie – średnia ogólna 3,35 p., w drugiej kolejności oglądają różne programy telewizyjne – średnia ogólna 3,36 p. oraz wiele czytają – III ranga, przy średniej ogólnej 3,08 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Dążność do spędzania czasu wolnego i poświęcania go rodzinie, zwłaszcza wśród kobiet, świadczyć może o silnych związkach łączących emerytów z rodziną, jak również o wysokim poziomie świadomości, że rodzina sama w sobie stanowi olbrzymią siłę oddziaływania, której nie da się zastąpić wpływami innych osób bądź instytucji.

Emeryci w drugiej kolejności wiele czasu poświęcają na oglądanie programów telewizyjnych, co potwierdzają wyżej zaprezentowane rozważania teoretyczne oparte na analizie literatury i wynikach ostatnio przeprowadzonych badań. Wiąże się to z tym, co ustalono już wcześniej, że środki masowego przekazu tworzą podstawę systemu komunikowania się w kulturze masowej i w wysokim stopniu określają jej charakter. Nie można mieć wątpliwości, że media wpływają na rozwój i postępowanie człowieka w każdym wieku. Odgrywają one ogromną rolę społeczną i są niezwykle istotną, nieustannie rozwijającą się częścią życia zbiorowego. Należy jednak pamiętać, że media przyczyniają się nie tylko do przeobrażeń pozytywnych, ale również do dużych zagrożeń społecznych.

Kolejnym potwierdzeniem wyżej zaprezentowanych tendencji są wyniki badań, stanowiące część ogólnych badań dotyczących podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby starsze w Polsce, w ramach przygotowywanej przez mnie pracy habilitacyjnej, za pomocą kwestionariusza wywiadu

na temat: „Aktywność zawodowa i edukacyjna ludzi starzejących się”. Przeprowadzili je w roku 2008 i na początku 2009 studenci studiów pedagogicznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku. Dla potrzeb niniejszego opracowania zaprezentowane zostały opinie 460 osób – emerytów różnych grup zawodowych i wieku życia oraz osób w wieku przedemerytalnym, z okresu do pięciu lat przed ich przejściem na emeryturę. Kryterium doboru badanych wyznaczało miejsce zamieszkania studentów, dlatego ograniczają się one do województwa kujawsko-pomorskiego.

Tu również dla uszczegółowienia wyników badań dotyczących analizy sposobów spędzania czasu wolnego przez badanych emerytów prowadzono dodatkowy wyznacznik, jakim jest płeć, a dla ogólnego zobrazowania prezentowanego problemu sporządzono zestawienie analityczne i przedstawiono je za pomocą tabeli 2³⁵.

Tabela 2. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów – zestawienie analityczne

Lp.	Formy spędzania czasu wolnego	Kobiety N=304		Mężczyźni N=156		Ogółem N=460	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1	Nadal pracuję zawodowo – kontynuuję pracę dotychczas wykonywaną	2,02	VIII	1,88	XI	2,37	VI
2	Nadal pracuję, lecz w zawodzie dotychczas niewykonywanym	2,26	VII	2,03	VII	2,18	VIII
3	Urzeczywistniam swoje zainteresowania	2,32	V	2,11	V	2,25	VII
4	Realizuję zamiłowania amatorskie, będące jednocześnie źródłem dodatkowego dochodu	1,79	XVI	1,69	XVI	1,76	XVI
5	Podjęmę się aktywności społeczno-kulturalnej	1,85	XV	1,83	XII	1,84	XIV
6	Poświęcam czas głównie rodzinie	3,26	I	2,58	I, II	3,03	I
7	Wiele czytam	2,82	II	2,10	VI	2,57	II
8	Słucham radia, oglądam programy telewizyjne	1,91	XII	2,47	III	2,53	III
9	Uczestniczę w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku	1,97	XI	1,68	XV	1,87	XII
10	Podjąłem/podjęłam naukę w celu uzupełnienia wykształcenia	1,89	XII, XIV	1,82	XIII	1,86	XIII

³⁵ Obliczenia wykonano podobnie jak w przypadku tabeli 1.

11	Podąłem/podjęłam naukę dla własnej przyjemności	1,89	XII, XIV	1,90	X	1,89	XI
12	Uprawiam sport	2,00	IX	1,91	IX	1,97	X
13	Uprawiam krajoznawstwo i turystykę	2,65	III	2,26	IV	2,39	V
14	Poświęcam się działalności twórczej, artystycznej	1,98	X	1,45	XVI	1,80	XV
15	Podjęmuję aktywność klubową i zabawową	2,31	VI	1,95	VIII	2,06	IX
16	Zajmuję się swoim stanem zdrowia	2,43	IV	2,58	I, II	2,48	IV
17	Inne	1,39	XVII	1,15	XVII	1,31	XVII
Średnie wyboru		2,16	–	1,96	–	2,13	–

INNE: kobiety: praca na działce; mężczyźni: praca na działce, wędkarstwo

Wyniki z powyższej tabeli wskazują na to, że sposób spędzania czasu wolnego przez emerytów charakteryzuje się niewielką różnorodnością. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali, iż (podobnie jak w poprzednich badaniach) poświęcają czas głównie rodzinie. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną 3,03 p., a w skali 1-4 i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną 3,26 p., a wśród mężczyzn 2,58 p. Należy dodać, że wśród mężczyzn tę samą wartość uzyskała odpowiedź: „zajmuję się swoim stanem zdrowia”, mieszcząc te obie odpowiedzi w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Na trzecim miejscu badani mężczyźni wskazywali słuchanie radia i oglądanie programów telewizyjnych, ze średnią ogólną 2,47 p., jednakże mieszcząc tę możliwość w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”, co wskazuje, że spędzanie czasu wolnego ograniczają właściwie do spędzania go z rodziną i zainteresowania własnym stanem zdrowia.

W drugiej kolejności kobiety wiele czytają – średnia ogólna 2,82 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, a następnie uprawiają krajoznawstwo i turystykę – średnia ogólna 2,65 p. (również mieszcząc się w odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

Generalnie rzecz ujmując, emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie – średnia ogólna 3,03 p., w drugiej kolejności wiele czytają – średnia ogólna 2,57 p. oraz słuchają radia i oglądają różne programy telewizyjne – III ranga, przy średniej ogólnej 2,53 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Pozostała, stosunkowo bogata, gama form spędzania czasu wolnego, zarówno wśród badanych kobiet, jak i mężczyzn, mieści się w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie” i pewnej „nie”, co wskazuje, że ankietowani spędzają

czas wolny w sposób mało zróżnicowany i nie podejmują się szczególnych form aktywności, przebywając na emeryturze.

Interpretując powyższe wyniki badań pod kątem podejmowania przez badanych seniorów aktywności edukacyjnej i związanego z nią samokształcenia, trudno odnieść się do tego w sposób jednoznaczny, gdyż wszelkiego rodzaju formy podejmowania aktywności edukacyjnej przez seniorów osiągnęły jedne z najniższych wartości i nie ma podstaw, aby przypuszczać, że samo oglądanie programów telewizyjnych, słuchanie audycji radiowych czy lektura określonych tygodników czy czasopism (które osiągnęły stosunkowo wysoką rangę w badaniach) jest podstawowym źródłem i stymulacją do podejmowania samokształcenia przez badane osoby starsze. Wyniki badań wskazują, że podejmowanie nauki dla własnej przyjemności uzyskało rangę XI, ze średnią ogólną 1,89 p.; podejmowanie nauki w celu uzupełnienia wykształcenia – rangę XII (średnia ogólna 1,87 p.); a uczestnictwo w prelekcjach, odczytach wygłoszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku – rangę XIII, ze średnią ogólną 1,86 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie” i właściwie nie mają szczególnego znaczenia w życiu badanych osób.

Aspekt samokształcenia seniorów rozpatrywać można również w kontekście wyznawanych przez nich wartości. Problematyka wartości stanowi od dawna przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych i jest to pojęcie wyjątkowo wieloznaczne, trudne do interpretacji oraz zdefiniowania. W zależności od dziedziny naukowej problematyka wartości uzyskuje swoisty charakter. I tak dla przykładu, psychologowie rozpatrują wartości ze względu na ich znaczenie w życiu psychicznym człowieka, socjologowie biorą pod uwagę regulacyjne funkcje wartości w życiu społecznym, antropolodzy kulturowi interesują się głównie wpływem wartości na tworzenie, upowszechnianie i trwałość dóbr kultury. Jednakże w ramach poszczególnych dyscyplin naukowych nie dochodzi nawet do częściowego ujednoczenia sposobu definiowania wartości, a wręcz przeciwnie – znaczenia pojęcia wartości ulegają dalszemu zróżnicowaniu. W dodatku mamy do czynienia ze zmiennością wartości w zależności od historycznie modyfikowanego kontekstu społeczno-kulturowego. Zdaniem Floriana Znanickiego bowiem: „Každy układ kulturowy jest dynamicznym układem pewnych wartości, które wyodrębnia i wiąże między sobą jakaś czynność (lub system czynności) modyfikując je w tym przebiegu”³⁶.

Dla potrzeb niniejszego opracowania można za M. Nowakiem przyjąć, że wartości wyrażają to, „co być powinno” i „czego pragniemy”, wpisują w rzeczywistość pewien „sens ostateczny”, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Są filarami, na których opiera się życie społeczne, osobiste i wspólnotowe. Regulują i motywują podstawowe zachowania ludzkie. Stanowią główny

³⁶ F. Znanicki, *Pisma filozoficzne*, PWN, Warszawa 1987, s. 448.

element ludzkich postaw i przyjętego stanowiska³⁷. Są one elementami kultury i stanowią dowolny przedmiot materialny czy idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w życiu, a dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako swoisty przymus, nakaz lub powinność³⁸.

Ze względu na ilość, a także rodzaj sytuacji społecznych i psychologicznych, w których znajduje się każdy człowiek, nieuchronnie dochodzić musi do konfliktu różnych wartości. Konieczny jest wówczas wybór między wartościami. Wiąże się to z porządkowaniem ich według określonej hierarchii, czyli ich zróżnicowaniem prowadzącym do powstania układu nadrzędności i podrzędności³⁹. Człowiek nie może obyć się bez wartościowania, a tym samym i bez wartości. Wartościuje cele i środki do ich osiągania, rezultaty swojej działalności, zarówno materialnej, jak i niematerialnej, innych ludzi pod względem rozmaitych aspektów ich zachowań oraz uzyskiwanych osiągnięć, a także wytwory przyrody. Wynikiem owych procesów wartościowania są różnorodne wartości. Stają się one wspólnym dorobkiem ludzi, przekazywanym przez tradycję z pokolenia na pokolenie, jednocześnie weryfikowanym i uzupełnianym przez poszczególne generacje. Wartościujący człowiek przynależy nie tylko do określonych systemów społecznych, ale również do różnych kategorii społecznych, a zwłaszcza tych podstawowych, które stanowią: płeć, wiek, wykształcenie, zawód i stan cywilny. Współokreślają one bowiem każdego człowieka i wpływają na jego preferencje określonych wartości⁴⁰.

Szczególnie ważnymi wyznacznikami systemów wartości ludzi w wieku podeszłym są następujące czynniki:

- polityka społeczna wobec ludzi w podeszłym wieku i związana z nią pozycja tej grupy w społeczeństwie;
- model bądź styl życia, zarówno postulowany, jak i realizowany w określonym kraju, jak i w określonej subkulturze ludzi starych;
- postawy społeczeństwa wobec osób starzejących się i starych, jak również stereotypowe wyobrażenia dotyczące człowieka starego i starości;
- indywidualne możliwości jednostki i szanse realizacji określonych wartości przez ludzi w podeszłym wieku;
- doświadczenia życiowe, przebieg dotychczasowej kariery zawodowej i społecznej, indywidualny los oraz jednostkowa biografia, w której zakodowane zostały wcześniejsze wybory i orientacje aksjologiczne ludzi starych;

³⁷ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, KUL, Lublin 1999, s. 393

³⁸ Z. Wiatrowski, *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Włocławek 2004, s. 34-36.

³⁹ M.J. Szymański, *Młodzież wobec wartości. Próba diagnozy*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1998, s. 45.

⁴⁰ J. Sztumski, *Spoleczeństwo i wartości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1992, s. 9.

- stopień zaspokojenia potrzeb człowieka w podeszłym wieku, jego aktualne i perspektywiczne pragnienia, dążenia, oczekiwania, cele i zadania życiowe;
- uwarunkowania demograficzne, np. wiek i płeć, które wpływają na zmiany w osobowości człowieka, a z kolei wybrane elementy struktury osobowości na orientację aksjologiczną jednostki⁴¹.

Biorąc pod uwagę powyższe wyznaczniki, warto podjąć próbę analizy struktury orientacji aksjologicznych osób w wieku senioralnym. Warto również zastanowić się, czy mają one związek z podejmowaną przez nich aktywnością edukacyjną, w tym również samokształceniową.

W toku zaprezentowanych wcześniej badań (z 2006 roku) emeryci określali rangę dla wartości uniwersalnych rzutujących na sposób ich życia emerytalnego.

W celu ogólnego zobrazowania prezentowanego problemu sporządzono zestawienie analityczne i przedstawiono je za pomocą tabeli 3⁴².

Tabela 3. Wartości uniwersalne rzutujące na sposób życia emerytalnego badanych osób – zestawienie analityczne

Lp.	Wartości uniwersalne	Kobiety N=810			Mężczyźni N=458			Ogółem N=1268		
		Wart. punkt. N=4831	%	Ranga wyboru	Wart. punkt. N=2743	%	Ranga wyboru	Wart. punkt. N=7574	%	Ranga wyboru
1	Prawda	647	13,4	III	331	12,1	III	978	12,9	III
2	Miłość	426	8,8	IV	168	6,1	VI	594	7,8	VI
3	Piękno	63	1,3	X	34	1,2	XII	97	1,3	XII
4	Religia – Bóg	769	15,9	II	254	9,3	V	1023	13,5	II
5	Pokój	198	4,1	VII	118	4,3	VIII	316	4,2	VII
6	Sprawiedliwość	356	7,4	VI	263	9,6	IV	619	8,2	V
7	Praca	168	3,5	VIII	125	4,6	VII	293	3,9	VIII
8	Rodzina	1617	33,5	I	842	30,7	I	2459	32,5	I
9	Państwo	77	1,6	IX	101	3,7	IX	178	2,3	IX
10	Pieniądze	417	8,6	V	360	13,1	II	777	10,2	IV
11	Nauka (edukacja)	39	0,8	XII	66	2,4	XI	105	1,4	XI
12	Demokracja	54	1,1	XI	81	2,9	X	135	1,8	X
Średnie wyborów		403	8,3	–	229	8,3	–	631	8,3	–

⁴¹ A. Zych, *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1999, s. 78-79.

⁴² Spośród przedstawionych im wartości uniwersalnych badani mieli za zadanie wybrać tylko trzy i nadać im odpowiednią rangę w skali od 1 do 3. Uzyskanym odpowiedziom zostały przydzielone punkty i odpowiednio pomnożone: 1 miejsce razy 3 punkty, 2 miejsce razy 2 punkty i 3 miejsce razy 1 punkt, w wyniku czego otrzymano określone wartości punktowe.

Powyższe dane wskazują na to, że emeryci, bez względu na płeć, w pierwszej kolejności najwyższą rangę przypisali rodzinie (32,5% przy N=1268). Ten wynik zdaje się zgodny z ustaleniami, które wykazały, że emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie.

Analiza wyników niniejszych badań wykazała, że drugą rangę emeryci przypisali wartości, jaką jest religia (13,5%). Jednakże w tym przypadku odpowiedzi kobiet i mężczyzn znacznie się różnią. Dla kobiet religia i Bóg to wartości, które zajmują drugie miejsce (15,9%, przy N=810), z kolei dla mężczyzn dopiero miejsce piąte (9,3%, przy N=458). Mężczyźni na drugim miejscu jako wartość stawiają pieniądze – 13,1%. Wysoka ranga tej wartości, zwłaszcza wśród kobiet, nie dziwi, gdyż Polska jest krajem, w którym najwięcej wiernych gromadzi Kościół katolicki, do którego przynależy około 95% wierzącej części społeczeństwa.

Trzecią rangę emeryci przyznali wartości, jaką jest prawda (12,9%). Istotność prawdy uwidacznia się w wielu różnych dziedzinach ludzkiej działalności, a z zaprezentowanych badań wynika, że dla osób w wieku senioralnym ma ona bardzo duże znaczenie. Można domniemywać, że lata doświadczeń i osobistych przeżyć badanych ugruntowały tak wysoką rangę dla tej wartości.

Wysoką oceną emerytów cieszy się wartość, jaką są pieniądze (IV ranga wyboru, w tym II ranga wśród mężczyzn i V ranga wśród kobiet) oraz sprawiedliwość (V ranga wyboru) i miłość (VI ranga wyboru). Pieniądze stanowią, zwłaszcza dla mężczyzn, odpowiednik wartości materialnych, od których w dużym stopniu zależy jakość życia seniorów, a często również ich rodzin.

Sprawiedliwość z kolei stanowi szczególną wartość uniwersalną, powinność bycia wobec drugiego człowieka dobrym, uczciwym i rzetelnym. To najwyższej cenniona cecha wszystkich ocen i decyzji ludzkich. Z kolei miłość, w szerokim znaczeniu tego słowa, stanowi tę wartość, dzięki której człowiek zdolny jest do przyjaźni i spolegliwości. Wpływa na jego życzliwość, czynność oraz wiarygodność⁴³.

Emeryci bardzo nisko oceniają wartość, jaką jest nauka (edukacja) – XI ranga wyboru, co koreluje z wynikami badań prezentowanymi wcześniej, wskazującymi na bardzo małe zainteresowanie badanych różnymi formami aktywności edukacyjnej. Można to przypisać stereotypowemu myśleniu, że w tym wieku nie można już człowieka wiele nauczyć, lecz zdaje się to niewystarczające. Tym bardziej, że w obecnej rzeczywistości ogromnego znaczenia nabiera podejmowanie aktywności edukacyjnej dla niezależnego i satysfakcjonującego funkcjonowania tej generacji w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Tak niska ranga tej wartości w ocenie badanych emerytów nie napawa optymizmem co do podejmowanego przez nich samokształcenia. I pomimo iż korzystanie ze środków masowego przekazu, zwłaszcza oglądanie telewizji, uzyskały bardzo wysoką rangę wśród

⁴³ Por. Z. Wiatrowski, *Praca w zbiorach wartości...*, dz. cyt., s. 84.

różnorodnych form podejmowanych przez nich aktywności, to nie ma przesłanek, aby domniemywać, że media wykorzystywane są przez nich w celach samokształceniowych.

Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy mogą być wyniki badań prezentowane w literaturze przedmiotu, które wskazują na fakt, że największym zainteresowaniem społeczeństwa cieszą się programy informacyjne, stanowiąc tym samym silny element organizujący życie rodzinne, gdyż czas ich emisji na ogół wiąże się z rytuałem innych czynności domowych. Ich znaczenie szczególnie wzrasta w czasie ważnych wydarzeń politycznych, społecznych, kulturalnych i sportowych, a wizyty przedstawicieli państw, śmierć ważnych postaci czy rozgrywki sportowe relacjonowane głównie na żywo należą do najczęściej oglądanych programów⁴⁴. Ta tendencja dotyczy również osób w wieku senioralnym.

Zakończenie

Należy jednak pamiętać, że samokształcenie to jedna z form aktywności, które wydają się niezbędne w procesie dostosowywania się osób starszych do nowej rzeczywistości. Dokonujące się zmiany w sferze życia biologicznego, psychologicznego oraz społecznego implikują potrzebę odnalezienia się tych osób w nowych realiach. To przystosowanie się odbywa się poprzez odpowiednie zmiany adaptacyjne w nich samych, jak również w środowisku, w którym żyją. Człowiek stary, zmieniając siebie, przekształca rzeczywistość i własną obiektywną sytuację, a także tworzy nowe układy i warunki, do których się przystosowuje. Pojawiają się nowe potrzeby, których zaspokojenie wymaga zmienionych form aktywności. Poprzez nową aktywność ludzie w podeszłym wieku mają możliwość poprawy samopoczucia, kondycji umysłowej i fizycznej czy nawet przywrócenia sprawności. Należy jednak im to uświadomić i zachęcić do zachowania aktywności lub podejmowania jej nowych form⁴⁵.

Biorąc pod uwagę współczesne tendencje związane z postępującym zjawiskiem starzenia się społeczeństw, należy żywić nadzieję, że problematyka przygotowania do starości w coraz większym stopniu stawać się będzie obiektem zainteresowania, nie tylko starzejących się osób, lecz całego społeczeństwa. Uświadomienie tych problemów wszystkim pokoleniom może zapobiec w przyszłości wielu negatywnym i niepożądanym następstwom funkcjonowania starzejącego się społeczeństwa.

⁴⁴ Cyt. za: W. Godzic, *Telewizja i jej gatunki. Po „wielkim bracie”*, Kraków 2004, s. 31, [w:] B. Golińska, M. Golińska-Konecko, *Telewizja (nie) znana...*, dz. cyt., s. 243.

⁴⁵ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, dz. cyt., s. 180.